

hitrejši odgovor. Aleš Ušeničnik (Ritem in metrum, Čas 1917, 243) je namreč prenesel spor iz področja teorije v vsakdanje življenje in pokazal, da vsakdanje življenje ni tako preprosto, da bi mogel biti ritem značilen le za življenje nekristjana, metrika za življenje kristjana. Noben človek, s takimi ali drugačnimi nazori, postavljen v svet, ne more uresničevati svojih idealov — takšne ali drugačne vrste — brez »kipenja, tudi plavanja nad prepadi, tudi hrepenenja skozi blodnje in zmote«, brez »borbe človeka z nagoni ... samoljubja, lagodnosti in poldobnosti, častihlepnosti in uživaželjnosti« itd. Po njegovem gre tu predvsem za dve vrsti ljudi, čeprav je res, da bi presojanje teoretičnih konceptov pokazalo drugačen rezultat.

Seveda pa tudi ob teh Župančičevih filozofskih primerjavah ostane odprto vprašanje, koliko je njegov pogled na svet res le izraz sodobnih tokov evropske filozofije, Bergsonove in drugih. Čeprav sta zlasti Josip Vidmar in Joža Mahnič v njegovih pesmih ugotavljala vplive te vrste, se jima je vendar pokazalo, da je Župančičev pogled na svet rasel v veliki meri iz težkega ogroženega položaja slovenskega naroda. Ob njem so postajale filozofske komponente v njegovih pesmih celo vse manj in manj izrazite.

Joža Mahnič

VLOGA SVETOVNE PRI POUKU NARODNIH KNJIŽEVNOSTI

Naše, jugoslovanske književnosti so imele nekdanj pretežno narodno-obrambni značaj in vlogo, tedaj so se dale obravnavati ločeno od svetovne književnosti. Toda postopoma so se morale začeti spoprijemati s perečimi socialnimi protislovji in zamotanimi duhovnimi vprašanji, ki so vznemirjala pisatelje in pesnike vsepovsod po svetu. Njihov umetniški izraz in oblika sta postajala vse bolj prefinjena in razvezana ter sta se razvijala bolj ali manj vzporedno s stilom in formo drugod po svetu. Danes je vsakomur, ki nekoliko razmišlja o bistvu in vlogi književnosti, jasno, da narodne književnosti resda opredelujeta poseben jezik in samosvoja »duša«, da pa so hkrati vsebinsko in oblikovno sestavni del nekega večjega organizma.

Tudi danes moramo pri pouku književnosti v mladini vzbujati ljubezen do domovine, zanimanje za narodno zgodovino, zavzetost za svobodo, vendarle to ne more biti naš edini cilj. V mladini moramo vzgajati tudi čut za socialno pravičnost in politično demokracijo, poleg tega pa ljubezen do vsega človeštva, zdrav mednarodni humanizem. Vsa leposlovna besedila seveda niso deklarativno objektivna, domovinsko socialna; nasprotno, največje umetnine so pogosto tihe, intimne osebne izpovedi, ki jim je treba spričo njihove emocionalne pretresljivosti in izrazne krhkosti posvetiti posebno pozornost; čudovite primere zanje najdemo v domačem in svetovnem pesništvu, saj so splošno človeški in nam zato še posebno blizu. Seveda so naše naloge še drugje, ena največjih je,

izoblikovati v razvijajočem se mladem človeku čut za lépo, sposobnost za estetsko dožemanje in vrednotenje, kar dosežamo predvsem z neposredno interpretacijo za določeno dobo in osebnost značilne in pomembne besedne umetnine. In znano je, da so se veliki pesniki in pisatelji, npr. Prešeren, Cankar in Župančič, brez škode za svojo umetniško samobitnost, prav na področju sloga, oblike in tehnike pisanja s pridom oplajali ob tujih pobudah.

Kakor bi danes anahronistično in naivno zvenela zahteva, naj bi se naši kolegi zgodovinarji pri pouku omejevali zgolj na zgodovino naših narodov, tako bi bilo nesmiselno in škodljivo, če bi se slavisti zapirali v meje jugoslovanskih književnosti. Naše življenje, mišljenje in čustvovanje ter družbeno in politično dogajanje so sicer zakoreninjeni v osebni problematiki in domačih razmerah, hkrati pa nehoti povezani z evropskim in svetovnim prostorom, ki postaja vse bolj odprt in komunikativen. Ogledalo tega neutajljivega dejstva so tudi naše književnosti, ki jih je potemtakem danes mogoče znanstveno proučevati in pedagoško posredovati le ob primernem upoštevanju svetovne književnosti.

Seveda pa nikdar ne smemo pretiravati in zahajati na stranpota. Naši stanovski predniki, ki so se pri pouku omejevali na narodne književnosti, so pogosto nekritično in samoljubno precenjevali vse naše in so svoje delo neredko zreducirali na zanosno patriotično vzgojo in klasicistično togo teoretiziranje. Dandanes preži na slovstvenega pedagoga, še bolj pa na zgodovinarja in kritika, nasprotna nevarnost. Da bo namreč ob primerjanju naših književnosti s književnostmi velikih in bolj razvitih narodov, kakršen je na priliko francoski, zašel v superiorno omalovaževanje vseh naporov, a tudi dosežkov v književnostih naših narodov. Zlasti pri razlagi starejših, estetsko malo pomembnih obdobj mora slavist pedagog mladino opozarjati na vse številne ovire, ki nam jih je pri ustvarjanju kulture in književnosti postavljala na pot neprijazna nam zgodovina. V novejših obdobjih pa imamo tudi vrsto ustvarjalcev, ki po človeški pristnosti in umetniški dognanosti sodijo med vrhove svetovne književnosti; na avtorje, kakršni so Prežih, Krleža in nobelovec Andrič, smo lahko samo ponosni. In še nekaj se mi zdi potrebno poudariti: ne sprejemajmo slepo vsega od kraja, kar nam ponuja tuji svet, npr. z moderno abstraktno strujo, glasnico alienacije in absurda. Ta književnost je kot izraz naše atomske dobe in njene duhovne razrvanosti pri nekaterih avtorjih brez dvoma doživeta, prepričljiva in tudi umetniška. Pri mnogih leposlovcih pa samó izraz časovne mode in lastne nebogljenosti. Vsekakor pa te smeri ne bi smeli označevati kot estetsko in filozofsko edino sodobno in možno. Zlasti mlademu človeku moramo pokazati, da kljub drugačnemu videzu vendarle obstajajo razne vrednote, za katere velja živeti in delati, ne pa ga pehati v pesimizem in cinizem. Če teh vrednot v življenju in umetnosti res ne bi bilo, bi se tudi naše poklicno delo sprevrglo v jalovo in klavirno historiziranje in larpurlartizem.

Načelno pa je vključevanje svetovne književnosti v literarni pouk na naših srednjih šolah, gimnazijah kot splošno izobraževalnih in tudi drugih, ozko strokovnih, nujno potrebno. Potrebnost smo v dosedanjih izvajanjih že utemeljili, zdaj nas zanimajo še obravnavni postopki. Preden se lotimo določenega obdobja v naših književnostih, ga moramo, seveda v krajšem obsegu, v zgoščenosti bistvenosti, obravnavati kot evropski oziroma, v novejšem času, kot svetovni pojav. Nakazati je treba značilne poteze vsakokratne družbe, filozofije in estetike; podati značilno tematiko, ideje in oblike; od žarišča spremljati širjenje in spremembe pojava drugod; označiti umetnost osrednjih osebnosti pri raznih narodih;

vse to pa ponazoriti z branjem in interpretacijo značilnih in pomembnih tekstov ter tako mladini nazorno približati bistvo pojavov, ki jih imenujemo književno obdobje, stilsko formacija, umetniška osebnost itn. Ob svetovni književnosti je posebno treba razložiti tista obdobja in stile, ki v narodni književnosti niso pomembno in polnokrvno zastopana. — Literarna teorija je samo pomožna veda literarne zgodovine, zato jo je možno obravnavati le ob njej, ne pa samostojno, iztrgano. Tako dijak vzporedno z razvojem svetovne književnosti spoznava, v katerem obdobju se kakšna književna vrst pojavi, kakšne spremembe doživlja v naslednjih dobah in kdaj morda tudi odmre. — Dijaka moramo na kratko seznaniti tudi s problemom umetniške osebnosti in njenega ustvarjanja, z razvojnimi fazami pri nastajanju umetnine (zarodek, snovanje, izoblikovanje) in z njenimi prvinskimi sestavinami (snov, ideja, forma).

Pri nekaterih književnih obdobjih se ne kaže preveč zamujati; nesmiselno bi se bilo na dolgo in na drobno ukvarjati z orientalskimi književnostmi, in sicer preprosto zato, ker zanje nimamo skoraj nikakih dobrih prevodov (razen kitajske lirike) in zlasti ker so izredno malo (le hebrejska, biblijska) vplivale na slovensko književnost. Drugače je z antično, grško in rimsko književnostjo; njune literarne zvrsti, življenjska miselnost in celó mitologija (npr. v prispodobah in metaforiki pri Prešernu) so z renesanso postale duhovna last celotne Evrope. Po pregledu evropske, nato hrvatske in srbske, nazadnje pa slovenske srednjeveške književnosti bo dijak spoznal, da smo Slovenci imeli tedaj zgolj zapiske verskega značaja, medtem ko so južnovzhodni sosedje, zaradi ugodnejših političnih razmer, poznali že razne slovstvene zvrsti po okusu tistega časa. Ob evropski renesansi bo mladi poslušalec zlahka ugotovil, zakaj se je ta umetnost sproščene, zdravega in radostno uživajočega človeka, ki ji je bilo izhodišče v Italiji, razvila prav v sosednji Dalmaciji, zlasti v svobodnem in bogatem Dubrovniku, medtem ko smo Slovenci imeli tedaj pod vplivom nemško-švicarske reformacije jezikovno in kulturno izredno pomembno protestantsko književnost, ki pa je bila brez estetskih teženj in kvalit. Splošne ideje evropskega razsvetljenstva, okrepljene s specifičnimi gesli narodnega preporeda, bodo dijaku razložile prizadevanja Zoisovega omizja; kako morejo tuje snovne in miselne pobude pri dramaturško nadarjenem avtorju zaživeti plodno sožitje z domačimi idejami in postavami, bo ponazoril primer Linhartove komedije. — Preden preidemo k študiju Kopitarjeve generacije in Prešernovega kroga, bomo v glavnih potezah očrtali evropsko in posebej slovansko romantiko, med sámo interpretacijo Prešernovih pesmi pa bomo z razredom obnovili še znanje o antiki in renesansi. In ravno ob Čopovi razgledanosti po nekdanji in sočasni evropski književnosti in ob Prešernovi genialno suvereni aplikaciji prijateljevega znanja bomo posebno jasno spoznali, kako nujno je pritegovati svetovno književnost k obravnavi domače književnosti. Ob Prešernu in njegovem krogu bomo hkrati občutili tudi naravno potrebo po povezovanju sočasnih pojavov med slovanskimi književnostmi; za to govore Kopitarjeve mentorske pobude pri Vuku, Čopovo in Prešernovo sodelovanje s češkimi romantiki in njuno občudovanje Mickiewicza, različno gledanje na ilirizem pri Prešernu in Vrazu. Tako nam svetovna književnost oziroma primerjalna metoda izdatno pomaga osvetliti včasih dokaj nejasno dialektiko v razvoju narodnih književnosti, hkrati pa določiti zanesljiva merila za ocenjevanje njihovih kvalit. dosežkov.

In da se z naglimi koraki nekoliko bolj približamo našemu času: Ko bomo dijakom podali monumentalno podobo evropskega realizma in njegovih osrednjih

predstavnikov, predvsem francoskih in ruskih, jim bomo mogli tudi pokazati, zakaj smo se Slovenci tako počasi izvijali iz objema romantike. Med vzroki za ta pojav bomo navedli: množično politično prebujanje in organizacijo kulturnega življenja (svoje energije smo torej puščali na neslovstvenih področjih, ki jih je bilo treba obdelati), številčno in gospodarsko šibko meščanstvo ter pomanjkanje pozitivističnega pogleda na svet, prevladujoč vpliv nemškega poetičnega in premajhno upoštevanje ruskega kritičnega (francoskega skoraj poznali nismo) realizma. Kljub temu nam je slovenska varianta realizma, ki ni hodila docela vstric z evropskim, a je skušala ustrezati našim razmeram in potrebam, dala v svojih najboljših delih vrsto humanih in estetskih vrednot. — Zato pa se je z moderno naša literatura spet, prvič za Prešernom, kvalitativno pognala v svetovne vrhove, v nemali meri tudi po zaslugi dejstva, da smo Slovenci preko mladega Cankarja in Župančiča na Dunaju in nato v Parizu spet ujeli korak s sodobno svetovno umetnostjo in filozofijo. Poudariti je treba, da sta se negativnih tujih elementov, dekadentnega čustvovanja in nietzschejanske miselnosti, zelo zgodaj otesla in ohranila predvsem plodne stilne, ritmične in tehnične pobude, zlasti pa vse bolj uveljavljala svojo individualno osebnost, ki je poleg intimnih čustvenih in filozofskih področij spričo tedanjega težkega položaja Slovencev vključevala tudi kritičen prikaz socialnih razmer in boj za narodno osvobodjenje. — V novejšem času, od introspektivnega ekspresionizma preko socialnega realizma pa vse do abstraktnega modernizma, je slovenska književnost seveda prav tako povezana s sočasnimi idejnimi in estetskimi tokovi v svetu ter si jih osvaja, prilagaja ali pa odklanja. Tu je treba opozoriti še na medsebojno duhovno oplajanje s prevodi, ki ni bilo še nikdar doslej tako razgibano in bogato (čeprav mu še vedno manjka prave načrtnosti), kakor prav dandanes. Svetovna književnost torej na različne načine vidno in ustvarjalno posega v narodne književnosti, zato ji moramo tudi pri šolskem pouku posvečati primerno skrb. Treba pa jo je vključevati organsko, na pravem mestu, obravnavati problemsko, ne verbalistično, in s spoštovanjem do narodne književnosti, ki naj jo svetovna pomaga osvetliti.

Če bi ob koncu tega članka bežno opozoril še na študijske okvire in praktične možnosti za pouk svetovne književnosti pri nas Slovencih, bi dejal tole: Srednješolski učni načrt je v tem pogledu ponekod odločno preširok in prezahteven (književnosti starega Vzhoda, latinske Amerike ter afriških in azijskih narodov), na splošno pa je razumno domišljen in pomeni prepotrebno dopolnilo k ostalemu načrtu. V zadnjih letih smo dobili tudi vrsto dobrih knjig, ki so po svojem namenu seveda pedagoški priročniki, ne znanstvene obravnave: Silve Trdinove Besedno umetnost, ki je poleg literarne teorije v dobršni meri praktična stilistika, ter Janka Kosa Svetovno književnost I in II, ki je antologija s pregledom književnosti. Največjo oviro za uspešno vključevanje obravnavanih strok v pouk narodnih književnosti vidim v nekoliko neurejenih razmerah na univerzi. Študijski načrt oddelka za slovanske jezike in književnosti sicer predvideva za zadnji, četrti letnik po eno uro tedensko uvod v literarno teorijo in dve uri pregled svetovne književnosti. Toda že dolga leta teh predavanj za slaviste, največ iz objektivnih razlogov, praktično skorajda ni bilo in tako diplomirani študentje prihajajo na srednje šole poučevati brez sistematične ustrezne izobrazbe in so kot mladi pedagogi v tem pogledu prepuščeni samim sebi. Prepričan sem, da bi se to pereče vprašanje dalo urediti z malo dobre volje.

Osrednja naloga slavistov na področju literarne zgodovine seveda ostane: kar se da znanstveno pravilno in z največjo možno ljubeznijo mladino uvajati

v duha in lepoto narodnih književnosti. Študij svetovne književnosti, ki naj bo prav tako intenziven, čeprav mu bomo odmerili manj časa, naj mladini pomaga razumevati pojave v domačih književnostih, omogoči naj ji temeljno poznavanje besedne umetnosti drugod po svetu in ji kar najbolj vzgoji čut za samostojno estetsko presojlo.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Jakob Rigler

PREMENE TONEMOV V OBLIKOSLOVNIH VZORCIH SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V slovenskem knjižnem jeziku se dopuščata dva tipa naglasa: dinamični in tonemski. Pri tonemskem naglaševanju ločimo na naglašenihi vokalih dve intonaciji, ki ju tradicionalno imenujemo rastoča in padajoča. Ker pa značilnost njunega melodičnega poteka ni samo v tem, da raste ali pada, ampak je večinoma pri prvi padajoče rastoč in pri drugi rastoče padajoč ali pa se nasprotje med njima kaže samo v relativni višini, ju je bolje imenovati kar po znakih, s katerima ju označujemo: akutirana namesto rastoča in cirkumfektirana namesto padajoča.¹ Cirkumfektirana intonacija je fonološko neoznačen tonem, akutirana pa označen (markiran): zato hitro opazimo, če kdo uporabi akutirano intonacijo na nepravem mestu, medtem ko cirkumfektirana namesto akutirane ne moti preveč. Tonemsko naglašujejo večinoma pripadniki slovenskih centralnih narečij s središčem Slovenije, Ljubljano. Ker je tonemsko naglaševanje v slovenskem knjižnem jeziku samo fakultativno, se mu navadno ne posveča dosti pozornosti. Prvi je ugotovil tonemsko naglaševanje Vodnik, na podlagi Škrabčevih in Valjavčevih razprav pa ga je Šuman 1884 uvedel v slovnico. Tonemsko naglaševanje imamo zapisano tudi v Pleteršnikovem slovarju; v vseh izdajah svoje slovnice ga je vzdrževal Breznik, a poznejše domače slovnice so ga opustile.² Vendar dejstva, da dobra polovica Slovencev pozna tonemsko naglaševanje, ni mogoče povsem prezreti, poleg tega pa so intonacije pomembne tudi za znanstveno proučevanje slovenščine. Novi slovar slovenskega knjižnega jezika, ki

¹ Akutirana (rastoča) je označena z ' (na dolgihi vokalih in r) in ˘ (na polglasniku), cirkumfektirana (padajoča) pa z ˘ (na dolgihi vokalih in r) in ˆ (na kratkih vokalih in polglasniku). Ozkost e-ja in o-ja se pri tonemskem naglaševanju označuje s piko pod črko, široka e in o pa sta brez oznake. Iz tipografskih razlogov se za cirkumfleks uporabljata polkrožec in strešica.

² Dobimo pa ga še v slovnicihi tuihi avtorjev (De Bray, Svane) in v Toporišičevi knjiigi: Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama.